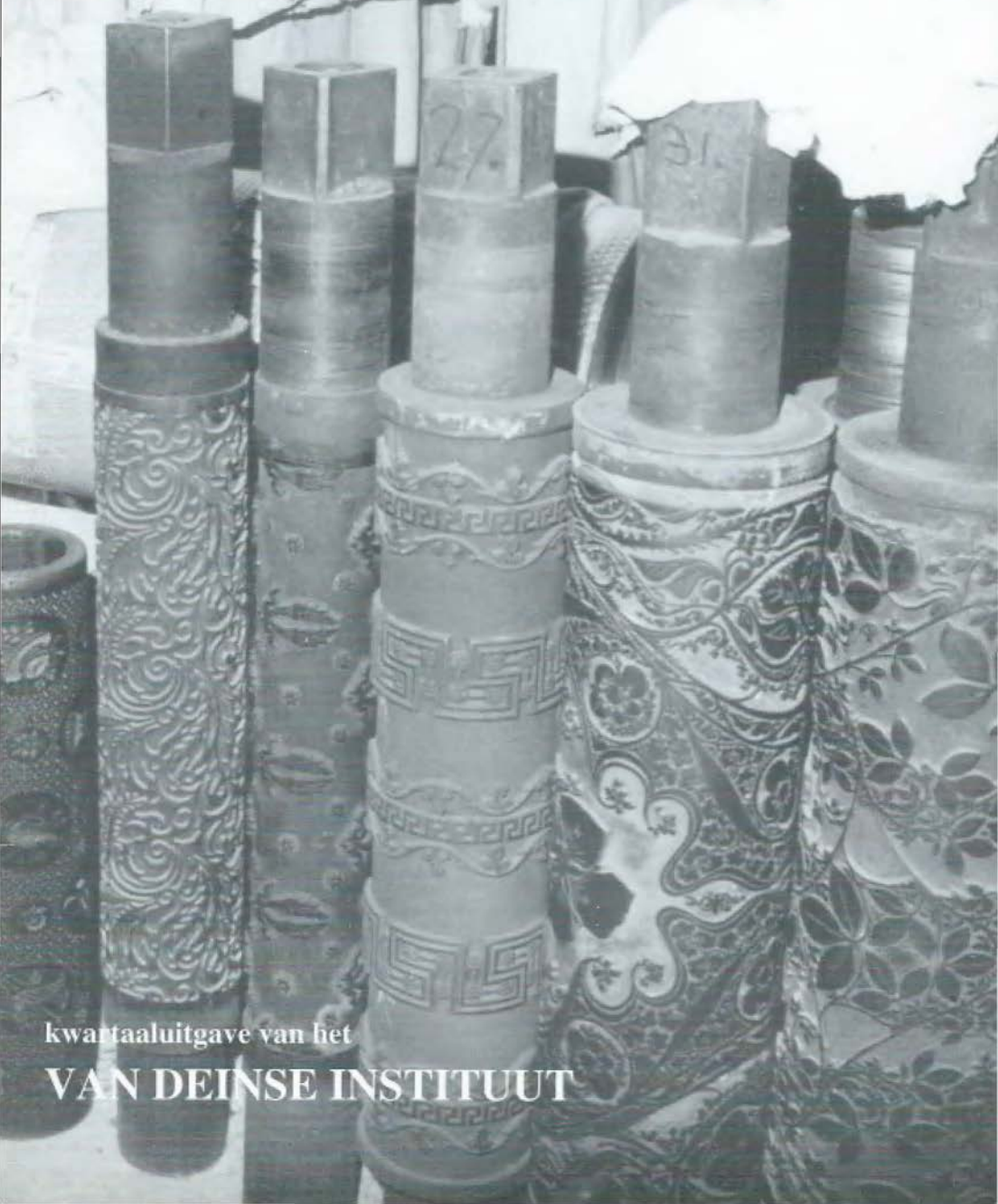

't Inschrien

tweeendertigste jaargang nr. 2, april 2000

kwartaaluitgave van het

VAN DEINSE INSTITUUT

1339-417

Handwritten signatures: JS, B.S, SGA

'T INSCHRIEN

VAN DEINSE INSTITUUT - TWENTSE ACADEMIE VOOR STREEKCULTUUR

Een inschrien is een vakje in de tuugkist waarin waardevolle zaken werden bewaard.

Redactie:

A.J. Bolusset-Brunt, Mirabeau/Delden

A. Buter, Neede

H. Hagens, Almelo

H.A. Kleerebezem, Borne

J.J.H. Meijer, Hengelo

A.L.A. Wevers, Hengelo

Eindredacteur:

M. Paskamp-van Santen, Mander

Administratie:

Van Deirse Instituut, Het Elderinkshuis

De Klomp 35, 7511 DG Enschede

Tel. 053-4334577, Telefax 053-4340744

Website: <http://www.obd.nl/deirse.htm>

Abonnementsprijs f 15,- per jaar

Losse nummers f 5,- (excl. verzendkosten)

Postrekening nr. 7460146

Rabobank Enschede rek nr. 31.67.32.311,

Giro Rabobank nr.90.20.08

t.n.v. penningmeester Van Deirse Instituut

Aanleveren kopij

Artikelen voor 't Inschrien (zo mogelijk) aanleveren op **diskette** mét **uitdraai** en vermelding formaat.

Redactieadres:

M. Paskamp-van Santen,

Vleerhoeksweg 13, 7663 TK Mander.

Tel. 0541-680470

Overname van de inhoud, in welke vorm dan ook, is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

Grafische vormgeving & Druk: SOWECO Almelo.

[ISSN 0166-3984]

INHOUD

- Januari 2000
- *Thea Kroeze* 1
- Uit het Elderinkshuis
- *Aukje Krommendijk* 2
- Van de Streektaalconsulent
- *Gerrit Kraa* 5
- Textiel na de textiel
- *Adriaan Buter* 7
- 2000 het jaar van de textiel
Nico ter Kuile en Nicolon
- *J.G. de Winter* 8
- Twee erepenningen - vervolg
- *J.E. Gieskes* 18
- Klompenmakerij in Enter 21
- Rubriek 'Zwaleman' 22
- Woon- en leefomstandigheden
in Rijssen - *G.J. Bouwhuis* 24
- Boeckennieuws 31
- Aanwinsten bibliotheek VDI 34
- Attentie 35

...uit het Elderinkshuis

Als een jaar ten einde loopt staat iedereen onder druk om allerlei zaken vóór 31 december af te hebben. Het nieuwe jaar wordt dan kalm begonnen; je hebt immers nog een heel jaar voor je en het kerstvakantiegevoel zit nog in je benen. Ook in het Elderinkshuis was het begin 2000 rustig, maar dat had een andere reden, n.l. de griep. Een griep van epidemische omvang kunnen we wel zeggen, en met een domino-effect: de één na de ander verdween onder de wol. Inmiddels is het VDI-peloton weer overeind gekrabbeld en, hoewel nog wat slapjes en gauw moe, weer druk aan het werk.

'Grenzen aan de groei'

Nog even terug naar vorig jaar. In november 1999 heb ik namens het VDI een tweedaags congres in Amsterdam bijgewoond, waarvan ik u nog geen verslag heb kunnen doen. Bij deze dan. Het congres had als titel 'Grenzen aan de groei' en als onderwerp het afstoten van museale collecties of delen daarvan. Dit is een opmerkelijke ontwikkeling want generaties lang heeft museum Nederland het onderwerp afstoten als een taboe benaderd. Het taboe was vooral gebaseerd op een museumwetje uit 1925 dat afstoten vrijwel onmogelijk maakte. Inmiddels is gebleken dat de Nederlandse musea zich de afgelopen decennia te pletter hebben verzameld met alle nare gevolgen van dien: de depots zijn overvol, overal heerst ruimtegebrek en gebrek aan personeel om al die objecten naar behoren te beheren en te behouden. Goede raad was duur, letterlijk, toen het Hilversums Museum een schilderij van Mondriaan te koop aanbood en met de opbrengst een nieuwe vleugel aan het gebouw wilde realiseren. Heel kunst- en cultuurminnend Nederland viel over dat voorstel heen: zoiets dééd je niet. Het woord cultuurbarbaren werd in die dagen veel gehoord. Om een lang verhaal kort te maken: het Instituut Collectie Nederland ontwikkelde een conceptleidraad voor het afstoten van museale objecten. Dit concept werd op het congres uitgebreid besproken en toegelicht. En van commentaar voorzien door enkele inleiders, onder wie prof. A. Heertje, de bekende econoom. Hij was als enige faliekant tegen het afstoten en verweet de samenstellers van het concept korte-termijn-denken.

BIJ DE OMSLAG:

DE 18DE -EEUWSE DESSINROLLEN VAN DE HENGELLOSE TRIPWEVERIJ

(zie artikel pag. 42)

Foto: H. Paskamp

Hij adviseerde de nadruk te leggen op 'selecteren aan de deur', dus eerst een binnenkomend object toetsen aan de selectiecriteria van je verzamelbeleid (als je die al hebt) voor je het accepteert.

Ik ben het zeer met prof. Heertje eens, maar ja, ik heb ook makkelijk praten. Want het verzamelbeleid van de Oudheidkamer Twente/VDI wordt al bijna 100 jaar getoetst op de doelstellingen van de vereniging/stichting. Wij selecteren al bijna 100 jaar aan de deur. Afstoten is bij ons dus geen 'item'. Het ruimtegebrek dat wij kennen heeft een heel andere oorzaak, maar daar zal ik het nu niet over hebben. Aan de andere kant: heb je veel 'gebiedsvreemde' objecten in je volle depot, dan kan ik me best voorstellen dat je van die objecten af wilt. Want elk object in depot kost op jaarbasis al gauw zo'n f 85,- en dan doe je er nog niets mee. Ik zou zelf wel als voorwaarde bij afstoting willen bedingen dat een object dat definitief de deur uitgaat, terecht komt bij een andere publieke instelling en niet bij een particulier in de kluis. Want dat kan nooit de bedoeling zijn geweest van een schenker/erflater. Dan had hij het object zelf wel verkocht tegen de hoogst mogelijke prijs. Ook vind ik dat je zo'n proces van afstoten, dat ongeveer f 100,- per object kost, goed moet documenteren.

Tijdens het congres werd ook uitgebreid gesproken over eventuele verkoop van niet meer gewenste museale objecten. Mag dat wel of niet en hoe moet de eventuele geldelijke opbrengst besteed worden: alleen aan de collectie of mag je er ook andere goede dingen voor je museum mee doen? Van het congres mocht het wel en de voorkeur ging uit naar directe herinvestering in de collectie. Maar ja, reparatie van een lekkend dak is natuurlijk ook goed voor je collectie. De voorlopige uitkomst is dat elk museum zelf moet kunnen beslissen waar het geld aan besteed zal worden. Gezien de huidige toestand in de Nederlandse musea zal het u niet verbazen dat de conceptleidendraad door 348 (inclusief mijn persootje) van de 350 deelnemers werd goedgekeurd.

Nieuwjaarsbijeenkomst VDI

En dan nu het jaar 2000; we begonnen het jaar met een goedbezochte nieuwjaarsbijeenkomst voor leden en donateurs op 13 januari in restaurant 't Hoogspel in Ambt Delden. Na mededelingen van bestuur en directie werd afscheid genomen van Guil de Valk en Ben Thüss, respectievelijk munten- en penningdeskundige en bestuurslid. Na het bekijken van een film over Twents natuurschoon werd er nog wat nagepraat; gezellig en informatief. Het is de bedoeling de nieuwjaarsbijeenkomst elk jaar in een andere plaats in Twente te houden. Hebt u een idee voor een locatie voor volgend jaar, meldt u die dan bij Thea Kroeze.

Adellijk goed in het Twentse landschap

Op 26 januari j.l. was de presentatie van het VDI op de bovenverdieping van de Oudheidkamer Goor af. Onder de titel 'Adellijk goed in het Twentse landschap' presenteren we schilderijen, prenten, kleding en gebruiksvoorwerpen afkomstig van

de vroegere aanzienlijke families in Twente. De medewerkers van het VDI en die van Goor hebben hard gewerkt om er iets moois van te maken en zijn daar in hun eigen beleving ook in geslaagd. Op 27 januari volgde de plechtige opening door de heer A. Graaf Solms, die een lans brak voor het behoud van het culturele erfgoed in Twente. U kunt de presentatie bekijken tot 27 mei a.s., van 14.00 tot 16.30 uur; op maandag en zaterdag is de Oudheidkamer Goor gesloten. En voor diegenen die niet zo goed ter been zijn: de Oudheidkamer Goor beschikt over een personenlift. De entree is gratis maar een vrije gift wordt wel op prijs gesteld.

Maandelijks praatuurtje vrijwilligers

Het VDI heeft een nieuwe activiteit: elke eerste dinsdag van de maand wordt gelegenheid geboden om informeel een uurtje met elkaar van gedachten te wisselen. Iedereen die direct of indirect betrokken is bij de werkzaamheden van het VDI is welkom om z'n zegje te doen of dat van anderen aan te horen. De bijeenkomsten beginnen om 15.00 uur in de grote kamer op de begane grond, kamer 4 in de volksmond. U bent van harte welkom. Uitkomst van de eerste bijeenkomst in februari was in ieder geval dat kamer 4 na het vertrek van de genealogen opnieuw ingericht moet worden. Ter plekke lieten een paar mensen zich strikken om plaats te nemen in een kleine inrichtingscommissie. Ook werd meegedeeld dat het VDI op zoek is naar een professionele historicus (m/v), die op basis van vrijwilligheid leiding wil gaan geven aan een werkgroep geschiedenis. We hebben nu nog niet zo'n werkgroep en dat wordt over het algemeen aangemerkt als een hiaat binnen het Instituut. Dus, bent u historicus van beroep en voelt u wat voor zo'n trekkersrol of weet u iemand die dat zou kunnen en willen, neemt u dan contact op met Thea Kroeze. Zij kan u nader informeren, ook over de plannen om op termijn te komen tot een geschiedenisconsulent, net zoals we nu een dialectconsulent hebben.

Nieuwe uitgave VDI

En tot slot een boek. Want wie schrijft, die blijft. Daarom wordt de fondsenlijst van het VDI alsmaar langer en dat is een goede zaak. Op 9 maart werd de nieuwste uitgave van het VDI gepresenteerd in het gemeentehuis in Rijssen. Burgemeester E. van Voorden ontving het eerste exemplaar van het boek 'De rust in het jute-paradijs verstoord', geschreven door G.J. Bouwhuis.

Bouwhuis behandelt het verloop van de staking bij Ter Horst & Co te Rijssen, die uitbrak op 3 december 1906 en duurde tot 28 april 1907. Een staking die tot doel had: verhoging van het loon en verbetering van de werkomstandigheden in Rijssen. Een staking ook die landelijk bekend werd, waar de nog maar pas opgerichte vakbonden Unitas en De Eendracht zich mee bemoeiden en waarover zelfs in het parlement werd gediscussieerd, maar eindigde met de volledige capitulatie van de arbeiders.

Voor f 25,- is het te koop bij het VDI en in de boekhandel.

Aukje Krommendijk

VAN DE STREEKTAALCONSULENT

Gelukkig hoo-w nog neet stille te zitten. As het Inschrien oetkeump, he-w de dialectmoand awier achter de rugge. Bij RTV-Oost wordt 'Het dialectpad' op zoaterdag-oawend herhaald, 30 ofleaweringen duur heel Oawerriessel; dan is 'Kieken wa-j zegt' ook alwier vergangen tied; d'r waren streektaal-koarkdiensten in Borne, Dalfsen, Vroomshoop, Oldenzaal en Hellendoorn; scholen in Nijverdal, Glanerbrug, Vroomshoop, Rijssen en Enschede zeent gangs met lespakketten, de locale omroepen begint mear en mear aparte dialectprogramma's op te zetten (Eanske, Wierden, Almelo); d'r komt verdan anvroagen vuur vertalingen van doop- trouw- en aandere jubileumkaarten, ie zeet ook rouwadverteanties in het plat, Verdan nr. 2 is verschenen, de eerste GOS-publicatie steet d'r an te kommen; d'r verschenen oetgaven (Vaanholt met spreuken, Brinkman met een gedichtenbundel en Klaassen met 2 verhalen), de PTT hef het VDI bedach met f 2500.- vuur iets met streektaal (kerstzegel-actie). In het SONT (ne vereniging van dialectsprekkend Groningen, Stellingwerven, Drente, Oawerriessel en 'n deel van Gealderlaand) zi-w gangs met wietere erkenning van het Nedersaksisch. Dr was ne delegatie oet Europa in 'n Haag um doarower met oons te kuijeren. In Borne har 'n Kreenk nen oawend in het Witte Hoes, in het Bussemakersshoes was d'r nen lustrum-literairen middag, de SchrieversBond Overriessel vergadert oawer kwaliteitsteksten; in Tubantia steun de 500ste (!) ofleawering van 'Wat nog niet in Dijkhuis staat' van André Hottenhuis, en zo geet 't verdan. Dat dut oons good en hoold de moodvearen oawereane.

Tegelieke make viej oons ook wal zorgen: d'r zeent nog zovölle grote leu en jongeren dee nog neet beseft hoe groot de wearde van oonze sproake is. Dat tweetaligheaid allenig mear vuurdelen hef en dat de sproake in oonze samenleaving ne grote Toegevoegde Waarde bezit.

Dan leas iej in de kraante dat de allochtonen het Nederlands slech beheerst, en dat ze thoes tevölle öar modersproake hanteert en 'n TV-sköttel tevölle op Afrika en Azië richt. En dan he-j het misverstaand: leu dee tevölle plat proat, thoes, dee kriegt dus achterstaand in het ABN. Viej köant d'r hier neet oawer oetweaiden, mear kort gezegd mu-w vaste stellen dat het heel good is dat de leu öar modersproake vaste hooldt. Dat is de allerbeste fundering oonder oew taalgeveul. Het Nederlands mut doarnöast wal genoegzaam an bod kommen. En het klopt, dat d'r vuur de skolen prachtige lesmethoden ontwikkeld zeent mear dat dee neet gebroekt wordt. Vuur dialect-proaters is het probleem juus aansomme: ze kriegt tevölle Nederlands en te weainig streektaal.

Stille zitten is d'r dus nog neet bieje... ..!

Gerrit Kraa

2000 - HET JAAR VAN DE TEXTIEL

DE HENGELOSE TRIJPWEVERIJ

A. J. Bolusset-Brunt

In oktober 1999 bezochten enkele redactieleden van 't Inschrien de toen nog op volle toeren draaiende Hengelose Trijpweverij in Haaksbergen. Op dit bezoek is het onderstaande artikel gebaseerd. Wij waren naar Haaksbergen gekomen om een nog bestaande textielfabriek te zien. En dat kregen we. Wij konden niet bevroeden dat het bedrijf zo snel geschiedenis zou worden.

In januari 2000 werden wij verrast door een krantenbericht, dat het failliet van de Hengelose Trijpweverij aankondigde. Op 3 februari volgde de mededeling dat het weefgedeelte is overgenomen door de weverij Gaudium in Winterswijk. Wij namen hierop contact op met de heer Spruit, de salesmanager van de Hengelose Trijpfabriek, die ons enkele maanden geleden had rondgeleid. Hij vertelde dat het weefgedeelte inderdaad is overgenomen: de afdeling verf- en finishing is beëindigd. De fabriek in Winterswijk zal alleen grote stukken weven. De levering van nabestellingen vanaf twee meter zoals hieronder beschreven onder het kopje afnemers behoort tot het verleden. De merknaam Hengelo Velours blijft echter behouden.

Hieronder volgt een inmiddels historisch artikel.

Het verleden herleefde

Weefmachines draaiden er nog op volle toeren. De hete damp sloeg er op uit de borrelende verfbaden. Zware achttiende-eeuwse walsen bedrukten stoffen die vervolgens met de 'borstel- scheer- en klopmachine' zorgvuldig werden gereinigd. In de Hengelose Trijpweverij B.V.: 'Manufacturer of Hengelo Velours', zoals het visitekaartje van de salesmanager nader preciseerde, herinnerde veel aan het verleden. Toch ging het hier om een levend bedrijf. Het personeel bestond uit dertien personen. Elf personeelsleden werkten in de productie: één in de voorbereiding, drie in de weverij, drie in de ververij, één in de finishing, één in de expeditie en twee dames controleerden. De kantoorafdeling bestond uit twee personen, de directeur en de salesmanager. Ieder was naast zijn eigen werkplek ook inzetbaar op een andere plaats. Naast het Hengelo Velours, of Trijp, waarnaar nog steeds veel vraag is, leverde de fabriek ook enkele nieuwe textielproducten.

Het bedrijf stond midden in Haaksbergen. Hier informeerde de salesmanager, de heer Jeroen Spruit, ons over de fabricage en de afzet van de producten.

De B.V. is een afgeslankte voortzetting van de in 1981 uit Hengelo vertrokken Hengelosche Trijpweverij. In deze, in 1901 onder leiding van Eduard Verkade

gestarte fabriek, werd velours vervaardigd voor de bekleding van meubels. De pool van deze stof bestond uit haar van de mohairgeit. Deze grondstof, die ook in de fabriek in Haaksbergen werd gebruikt, geeft het velours zijn bijzondere glans en duurzaamheid: de bijna onverslijtbare stoffen gaan veertig tot vijftig jaar mee. Van het geitenhaar komt het grootste gedeelte uit Zuid-Afrika en Texas, waar de klimaatomstandigheden de beste kwaliteit haar opleveren. Na het scheren en weven volgde het verven. De stoffen werden geleverd in een breed scala van kleuren, eigenlijk iedere kleur die maar denkbaar is. Een vroegere klant, die zijn uiteindelijk versleten meubelstof wilde vervangen, kon vragen om exact dezelfde kleurnuance.

Het 17de-eeuwse zonnebloemdessin

Ook de dessins waren reproduceerbaar. De collectiecatalogus bood een keuze uit 63 modellen. Het persen van de stoffen gebeurde met walsen. Het dessin werd hiermee in de zware stof gedrukt. Dit ging gedeeltelijk nog met smalle koperen walsen uit de achttiende eeuw. In de trijpfabriek waren nog 22 van deze walsen in gebruik. De walsen hebben een breedte van 64 cm. Hiermee drukte men de authentieke stijldessins. De dessins zelf zijn nog ouder. De vroegste, de 'Henri IV' en 'Mignon', gaan terug tot de zestiende eeuw. Veel authentieke dessins stammen uit de stijlperiode Louis XVI, de bloeitijd van de meubelkunst. De stoffen met oudere dessins werden ook gemaakt met bredere walsen van recenter datum. Deze gebruikte men ook voor het bedrukken met modernere dessins, zoals die van de bekende ontwerper Jaap Gidding.

Afnemers

Voor de verkoop van kleine hoeveelheden hield de Hengelose Trijpweverij een voorraad bij van coupons. In Nederland kon een klant een coupon vanaf een lengtemaat van twee meter bijbestellen. De bestelling en de levering vonden plaats door tussenkomst van de detailhandel. Buiten Nederland, waar de Trijpweverij in opzet uitsluitend leverde aan de groothandel, moest men als klant wat meer in zijn mars hebben. In het buitenland leverde men uitsluitend aan grote afnemers, zoals bus-, spoorweg- en vliegtuigmaatschappijen, scheepsbouwers en projectontwikkelaars.

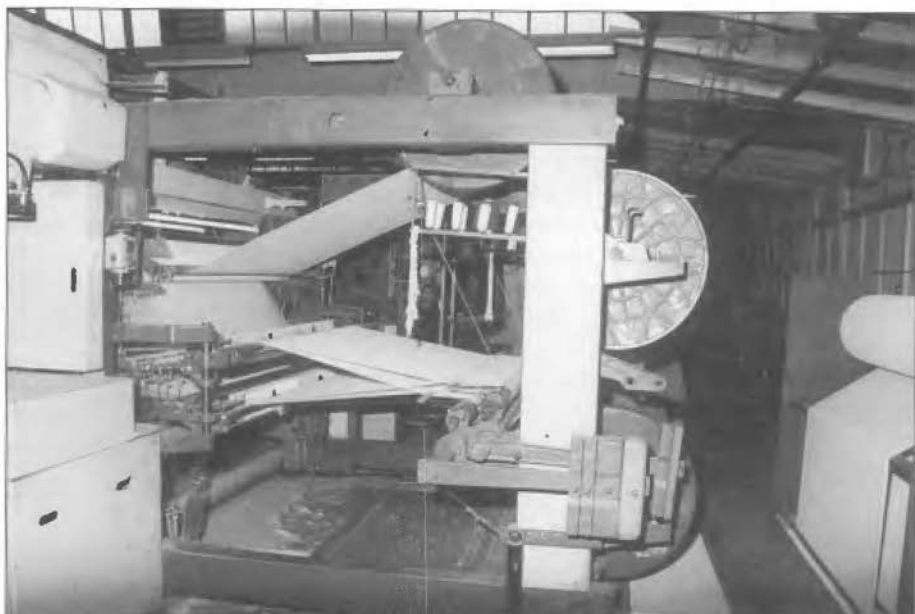
In 1999 besloeg de productie voor grote projecten zo'n 25 % van de afzet. Zo leverde de Trijpweverij de stof voor de bekleding van de stoelen in onder meer het Hiltonhotel en een theater als de Flint in Amersfoort. Naar dit soort projecten is de salesmanager ook actief op zoek geweest. Jammer genoeg niet altijd met succes: "als er bezuinigd moet worden, gebeurt dat eerder op de bekleding dan op de stoel", vertelde hij. "Achteraf jammer voor de klant, want de stoelen blijken eerder te slijten dan het Hengelo Velours".

Voor enkele projecten werd behalve meubelstof ook velours geleverd voor gebruik als wandbekleding, onder meer voor de restauratie van het Paleis op de Dam en het torentje van de Minister-President in Den Haag.

Nieuwe produkten

Aan de kwaliteit van het velours kleefde ook een nadeel, althans voor de fabriek. De stoffen gaan bijna een mensenleven mee. Ter uitbreiding van de afzet maakte men in Haaksbergen ook enkele nieuwe produkten. Zo produceerde men de zogenaamde Epingléstoffen, lussenweefels bestaande uit wollen vezels met een onderweefsel of fond van katoen.

Echt vernieuwend was de vervaardiging van skistijgvellen. De lappen hiervoor werden geweven uit 100% mohair, 100% nylon, of een menging van 70% mohair en 30% nylon. De stalen werden geëxporteerd naar Zwitserland, waar ze werden

Weefmachine. Met verschillende rollen voor de pool- bind- en grondkettingdraden. FOTO: H. PASKAMP

gesneden op verschillende skibreedte's. Ook werden de stoffen hier voorzien van een hechtmateriaal, waarmee ze tegen de onderkant van de ski geplakt kunnen worden. Aldus geoutilleerd kan een sportieve skiliefhebber zonder problemen de berg opklimmen: een nieuwe trend op wintersportgebied.

Zo hielden verschillende produkten het bedrijf in onze moderne welvaarts- maar ook weggooimaatschappij elkaar in evenwicht. Zowel het degelijke velours als de nieuwe produkten vonden hun weg naar de markt.

Wereldwijd zijn er nog tien bedrijven in deze sector werkzaam. De kern hiervan is gesitueerd in Nederland, België en Duitsland. Uiteindelijk is dit aantal toch nog te groot geweest. Maar de produktie gaat in Winterswijk verder. De personeelsleden van de weefafdeling en de salesmanager, Jeroen Spruit, werken vanaf april bij de weverij Gaudium.

Bronnen:

Mondelinge informatie van J. Spruit.

Dessincatalogus Hengelo Velours, 1997.

H. Kleerebezem, 'Velours d'Utrecht en de Hengelosche Trijpwewerij', Heim, 1993, nr. 1, p. 10 - 17.

Zwaleman

OUT OF AFRICA

Helemaal in beslag genomen was ik nog door de herinnering aan mijn fantastische reis door Zuid Afrika. De grootse natuur, de boeiende historie van de blanke kolonisten én die van de uitgebuitede oorspronkelijke (zwarte) bevolking, ik had er nog veel meer van willen beleven dan in die twee weken mogelijk was geweest. Bij een busreis moet je nu eenmaal het door de touroperator vastgestelde programma volgen en dat is afgestemd op de attracties, die ik ook in andere reisgidsen was tegengekomen. Niettemin: de bedenker van de slogan 'De wereld in één land' had Zuid Afrika niet beter kunnen typeren. En zo werd de sightseeing toch een belevenis.

Het land is tegelijkertijd van alle westerse gemakken én van alle primitieve ongemakken voorzien. Terwijl wij ons meer dan vierduizend kilometer comfortabel lieten vervoeren, kwamen we op de goed onderhouden wegen vooral 'swartmense' tegen, die de eindeloze kilometers tussen het ene woonoord en het andere te voet aflegden. Aan het verplicht wonen van 'nie-blanke' in de townships is gelukkig een eind gekomen, maar dit beschamende stuk rassenscheiding zal om economische redenen nog lang het beeld blijven bepalen van de tweedeling in het land. Welvarende steden, omringd door krottenwijken. Ook al kijken veel blanken het liefst de andere kant op.

In het Kruger Wildreservaat, ook al zaten we er weer (veilig) tussen de wielen, beleef je de oorspronkelijke natuur van dit werelddeel, waarin onze menselijke voorouders zich, geologisch gesproken in korte tijd, een plaats hebben veroverd, die de uitvalsbasis werd van onze wereldheerschappij. Nu de wetenschap het er over eens is, dat de wieg van het menselijk geslacht in Afrika heeft gestaan, verbleekt het paradijselijke scheppingsverhaal waarmee wij zijn opgegroeid.

Een grot aan Afrika's zuidpunt (al ben ik er dichtbij geweest) waar een der oudste exemplaren van homo sapiens gevonden is (de uiteindelijke menselijke soort die onze hele wereld heeft bezet), heb ik pas na thuiskomst gezien.

National Geographic vertoonde hem in de slotuitzending van 'Op zoek naar de menselijke oorsprong'. Don Johanson, de onderzoeker die het voormoedertje Lucy populair heeft gemaakt, laat daarin zien hoe haar nageslacht uiteindelijk onze hele wereld heeft veroverd. Ook hoe verschillende geleerden verschillende afstammingslijnen trekken, maar dat doet er hier minder toe. Duidelijk wordt wel, dat deze wereld

(waarin onder andere de Neandertaler twee ijstijden overleefde!) allerminst een paradijs was.

Maar dat wisten we toch al? Of het nu wel of niet heeft bestaan, de mens heeft zich in elk geval buiten het paradijs moeten handhaven en dat heeft hij niet altijd zachtzinnig gedaan. Kaïn sloeg Abel dood en volgens collega's van Joanson lustten de Neandertalens elkaar zelfs rauw.

Zoals gezegd zat mijn hoofd vol met dit soort verhalen. Maar intussen, terwijl mijn vakantieplakboek groeide, stapelde ook de post zich op. Een bekende envelop, die ik tenslotte toch maar opende, deed me temidden van de papierberg in een stoel zakken en daar kwam ik pas uit toen ik de inhoud van a tot z gelezen had. Het was een, je mag wel zeggen bibliofiele, uitgave van twee verhalen, bestemd voor de abonnees van De Nieuwe Tied, het nogal eens controversieel blad dat de Friese Tukker Goaitsen van der Vliet bij tijd en wijle laat verschijnen.

Ineens was ik terug in Twente, 'out of Africa'. Maar wel in het archaische Twente van het bijbelverhaal en van een overleefd dialectgebruik. De auteur, Gerrit Klaassen, neemt beide tot uitgangspunt voor wat je zou kunnen noemen een kranke weergave van de menselijke oorsprong volgens Genesis. De titel 'In nen anvaank' suggereert dat het om een Twentse vertaling van het reguliere scheppingsverhaal gaat, maar dat blijkt een misverstand. Weliswaar is de tekst verlucht met een rembrandtieke tekening van Adam en Eva, maar de 'Heerboer' die zijn zelfgemaakte landschap met buske en beume, viske, vöggel en beeste van twee mensen voorziet, creëert daarmee zijn eigen zondeval. Zijn Adam en Eva nemen hem alles uit handen, zij het dat Adam de boks an hef en dat op Everts nek (de naam herinnert aan een vergeten Twentse uitdrukking) het luiheidsduiveltje zit. En zo wordt de heerboer in de kortste keren tot een machteloos spiejeumke, die ook in het tweede verhaal alleen nog wat moralistisch kan moppen.

In dat tweede verhaal (ook met Rembrandtekening van een nogal meisjesachtige Abel) vermoordt de dochter Karin haar tweelingzuster Fabel, dus ook een kranke verteld bijbelverhaal. Maar wie het buis weer buitenstebinnen keert, ontdekt dat het om meer gaat dan een grappige naamsverwisseling. Ook om meer dan een bewust hergebruik van mooi ouderwets dialect, waarbij ik me wel afvraag hoe authentiek Duits-klinkende woorden zijn zoals gesjichte en anvaank. In deze moderne versie van twee oude verhalen wordt naar mijn interpretatie de ontoereikendheid beschreven van opgelegde moraalregels. Een stap verder: de mens dient zijn eigen verantwoordelijkheid te kennen en daarnaar te handelen. Een moderne boodschap, hoe fraai ouderwets ook verpakt. En ook in dit geval actueel.

Het boekje vermeldt dat het tweede verhaal door de redactie van het Jaarboek Twente afgekeurd is vanwege de spelling. Moet nu echt de apartheid in Twente blijven voortbestaan? Zelfs in Zuid Afrika is ze afgeschaft.

HET WAS NIET PLUIS OP HET TWENTE-KANAAL

H. Reynders

In de zomer van 1999 lag de voormalige sleepboot 'Confido' afgemeerd in het haventje van Goor. De op de boot wonende schipper, de 84-jarige heer R. Hempenius, is een nog vitale man die er niet voor terugdeinst om in zijn eentje frequent de binnenwateren te bevaren.

Hij had een aantal oude vrienden en kennissen weer eens opgezocht en stond nu op het punt om naar Coevorden te varen, waar het schip een grote opknapbeurt zou krijgen. Voor zijn vertrek vertelde hij mij fragmenten uit zijn herinnering aan de oorlogsjaren, toen hij binnenvaartschipper was.

"In het voorjaar van 1940 was ik gelegerd in een kazerne te Amsterdam, maar begin april van dat jaar werden we overgeplaatst naar Woerden. Ik was toen motorordonnans, maar maakte de oorlog niet actief mee omdat ik toen ziek werd. Gedurende 3½ maand lag ik in het hospitaaltje te Amersfoort (dat was toen een militair sanatorium) en daarna nog 3 maanden in Utrecht.

Na ontslag uit het hospitaal zou ik gaan varen op een binnenvaartschip, maar dat werd door de Duitsers geconfisqueerd om te worden verbouwd voor de overtocht naar Engeland. In die tijd verbleven vele schippers aan de wal.

Overigens had ik mijn opleiding nog ten dele genoten op zeilschepen.

Mijn schoonvader voer op een zogenaamde 'Kempenaar': een vrachtschip voor de binnenvaart. De naam 'Kempenaar' was ontleend aan het ontwerp van het schip, want het moest de sluizen in de Kempen kunnen passeren. Die sluizen waren 54 m lang en die schepen waren zodanig gemaakt dat ze net in de sluis pasten (elk schip van dat type was 50 m lang en 6,5 m breed). De gehele oorlog zou ik op de 'Kempenaar' van mijn schoonvader varen, voorzover dat onder die omstandigheden mogelijk was. Het schip, ook 'Confido' geheten, werd door mij later van mijn schoonvader overgenomen.

Tijdens de oorlogsjaren hebben de binnenvaartschippers getracht om zoveel mogelijk in bedrijf te blijven, daar er toch brood op de plank moest komen. Tijdens die vrachtaarten kon er niet zelden een conflict ontstaan tussen de noodzaak om een inkomen te verwerven en de plicht om de Duitsers niet (teveel) in de kaart te spelen. Onze vrachten verwierven we veelal via de schippersbeurs in het Julianakanaal, waar vele schepen lagen te wachten op vracht.

Onze 'Kempenaar' was een schip dat gesleept moest worden, terwijl er vaak geen sleepboot aanwezig was. Het kwam dan ook niet zelden voor dat ik, samen met mijn schoonmoeder, op het jaagpad 'in de lijn liep' om de boot voort te trekken.

Met name was dat ook het geval langs het Twentekanaal. Tijdelijk beschikten we ook over een met hout gestookte sleepboot, maar dat was meer uitzondering dan regel. Ik herinner mij onder meer dat we op 6 juni 1944 (de dag van de landing in Normandië) in de sluis bij Lith lagen. De Duitsers waren doodsbang voor parachutisten en onze boot werd minutieus onderzocht. Ik werd onder schot gehouden en moest alle dekluisen één voor één openen om te laten zien dat er geen militairen in ons schip zaten.

Soms voeren we met heideplaggen (bij Venlo ten behoeve van een vliegveld), dan weer bevatte onze lading bruinkool voor Enschede. Ik weet nog goed dat we bij het lossen van die bruinkool erg langzaam deden, zodat we door die trage lossing gedurende drie weken te Enschede bleven.

Tijdens de laatste oorlogswinter werd Schouwen-Duiveland geëvacueerd, waarbij vele inboedels naar Groningen moesten worden vervoerd. Onze lading bestond uit de huisraad van wel 80 gezinnen, en daarbij kippen, konijnen, geiten, varkens, etc. Alles moest via de binnenwateren naar Noord-Groningen worden vervoerd. Aan boord bevond zich een jonge veeverzorger uit Groningen, die de gehele reis doodsbang was en het liefst de benen had genomen.

Zodra we de grens van Friesland en Groningen waren gepasseerd kon hij niet langer wachten en hij verdween met de noorderzon naar huis.

Ook inwoners uit St. Filipsland werden geëvacueerd via Vreeswijk naar Amsterdam, over het IJsselmeer en de Friese kanalen naar Groningen. Vele collega's voeren met

vee, aardappelen, graan, etc. Zo'n reis was niet zonder gevaar, want onderweg was de kans op beschieting uit de lucht niet gering. Alles wat de binnenwateren bevoer werd beschoten en tussen Eefde en Hengelo zaten zeker wel honderd schepen aan de grond, waaronder ook twee Belgische schepen. Ook herinner ik mij dat we op een gegeven moment werden verplicht om kranen te laden met als einddoel Hamburg (via Friesland).

Door het grote risico dat het varen met zich meebracht, werd naderhand voornamelijk 's nachts gevaren, wat veelal met een trekpaard gebeurde op het jaagpad. Een route die frequent door mij werd bevaren was via de zogenaamde 'zigtak' van het Twentekanaal naar Almelo, waar ik nog vaak kennissen per schip bezoek. Ook op die route kwamen de jagers vaak in duikvlucht naar beneden, schietend op elk schip en vele collega's verloren hun schip in dat kanaalgedeelte.

In de winter voor de bevrijding lagen we met ons schip in Enschede, waar het in toenemende mate gevaarlijk werd door de beschietingen vanuit de lucht. We lagen toen bij de Lonnekerbrug in het kanaal, waarbij we een goed contact hadden met de lokale agrarische bevolking. Op een avond moest een tiental gewapende verzetsmensen per vlet over het kanaal worden gebracht. Als schipper werd ik gevraagd die 'crossing' te verzorgen. Het lag in de bedoeling om een viaduct op te blazen, daar er een munitietrein werd verwacht. Door de ontploffing van geplaatste springstof werd de rails ter plaatse opgeblazen, maar het beoogde viaduct bleef intact. Helaas kon de schade door de Duitsers snel worden gerepareerd.

Daar de ligging van ons schip toch wel erg riskant leek, besloten we om ligplaats te

kiezen tussen Hengelo en Delden. Het schip bleef daarbij min of meer onbeheerd langs de kant liggen, want we verbleven bij een boer in het voormalige meidenkamertje. Dekens en beddengoed, alsmede het fornuis werden uit het schip gehaald om in ons onderkomen aan de wal te gebruiken. Daar zaten we de laatste maanden voor de bevrijding in afwachting van het einde van de oorlog. De laatste zondag vóór de bevrijding kwam een aantal Duitse militairen het erf op om eieren te kopen. Na in ontvangst nemen van die eieren wilden ze vertrekken zonder te betalen. De boer werd daarop furieus en wilde de soldaten te lijf gaan met een hooivork. Door mijn tussenkomst kon ik erger voorkomen, anders had er waarschijnlijk op het laatste moment nog bloed gevloeid.

Na de bevrijding was er aanvankelijk nog wel een meter water in het kanaal, maar dat is naderhand ook weggelopen. Daarom heb ik eerst nog circa twee weken gewerkt aan het dichten van de kanaaldijk, waarna een periode van ongeveer een half jaar volgde met puinruimen in Hengelo.

De firma Tak uit Rotterdam heeft via railvervoer gezorgd voor bokken om de vele scheepswrakken in het Twentekanaal te lichten. Er werden daarna houten proppen in de lekken aangebracht, waarna door de firma Stork de scheepswanden werden gerepareerd. Zodra de romp van een schip weer waterdicht was, kon het water uit het schip worden weggepompt, zodat het weer drijvende was.

Ik weet nog goed dat mijn eerste vracht na de oorlog vanuit Twente bestond uit zout in jutezakken, welke lading bestemd was voor Rotterdam. Daar het schip sterk verontreinigd was, werden de zijwanden toen eerst belegd met een dikke laag stro. Later hebben we veel zand en grind vervoerd, waarbij Twente frequent werd bezocht.

Op mijn 64ste jaar ben ik gestopt als binnenvaartschipper, nadat ik in 1977 het schip al had verkocht. Aan de wal bleven schip en water mij onweerstaanbaar aantrekken, per slot van rekening had ik mijn hele leven gevaren. De aankoop van een sleepboot (bouwjaar 1909) maakt het nu mogelijk om toch bijna het gehele jaar op het water te vertoeven. Deze sleepboot werd te Sluiskil omgebouwd tot een luxe motorjacht/woonboot en kreeg ook weer de naam 'Confido'. De vele kennissen en relaties in Twente doen mij vaak de steven wenden van Delfshaven (waar de Confido thuishaven heeft) naar Twente, om tal van oude relaties op te zoeken".

GEREEDSCHAP IN DE COLLECTIE VAN HET VDI

Aukje Krommendijk

De museale collectie van het VDI staat bol van de gereedschappen, grotendeels uit de tijd dat de industrialisatie nog niet had toegeslagen. Gezien de historische ontwikkeling van Twente is het niet verwonderlijk dat ze overwegend te maken hebben met het oude boerenleven en de textiel-huisvlijt. Ze dateren meest uit de 18de en de eerste helft van de 19de eeuw. Het boerengereedschap werd vaak door de gebruiker met de hand gemaakt. Het was dan ook helemaal aangepast aan die gebruiker zelf. Bijvoorbeeld zijn zeis: de lange gebogen steel met de zijwaartse handgreep en armsteun maakte hij uit een stevige tak. Het gebogen ijzeren blad liet hij bij de smid maken, maar de bevestiging van blad aan steel deed hij weer zelf. Want dat moest zó zitten dat hij er prettig mee kon werken. Een lange boer maakte aldus een langere steel aan z'n zeis dan een kleine boer. In de collectie is landbouwgereedschap voor elk seizoen aanwezig, van de grote ploeg tot de kleine schapenschaar, van loodzware honingpers tot handsikkel.

Nieuwe ontwikkelingen op het gebied van de landbouw en de veeteelt maakten soms bepaalde gereedschappen overbodig. Die werden dan niet afgedankt, maar door de gebruiker aangepast aan nieuw gebruik. Hergebruik van bestaand materiaal is veel ouder dan het moderne woord recycling doet vermoeden. De huisvlijt op textielgebied heeft ook heel wat gereedschap nagelaten. Een kleine opsomming: weefgetouw (175 x 179 cm!), repel, braak, hekel, spinnewiel, haspel, spoelrad, twijnpaaltje, kaardenplank, effener, weefspoel, weversschaar, glanssteen, en nog veel meer. En dan te bedenken dat er van elk stuk twee en soms nog meer exemplaren aanwezig zijn. Waarbij er geen één gelijk is aan de andere. De textielmakers waren vaak boeren en, zoals gezegd, gewend hun eigen gereedschap te maken.

Naast gereedschappen op het gebied van landbouw en textiel bevat de collectie van het VDI ook een kostelijke verzameling gereedschappen van handwerkslieden, waarbij heel wat oude ambachten authentiek vertegenwoordigd zijn: slager, koper-slager, leidekker/dakdekker, schoenmaker, meubelmaker, smid, zilversmid, bakker, mutsenmaakster, kleermaker, hoedemaker, leerbewerker, mandenmaker enzovoort, enzovoort.

En de timmerman, hoor ik u al denken, moet die er niet bij? Die was toch veel te belangrijk om bij 'enzovoort' ondergebracht te worden. U hebt groot gelijk, maar juist het timmergereedschap is zó de moeite waard dat het een aparte vermelding verdient. En bovendien ben ik al vanaf het moment dat ik met de collectie aan het werk ging meer dan gefascineerd door het timmergereedschap en het beroep van ouderwetse

timmerman. In de collectie is opgenomen een echte en complete timmerkist, daterend uit het laatste kwart van de 19de eeuw.

U moet zich daarbij voorstellen een haast niet te tillen houten kist van 100 x 44 x 46 cm. Het opklapbare deksel is met lange ijzeren scharnieren vastgezet. Aan beide zijkanten zit een stevig ijzeren handvat. In de kist zitten vakken en richels voor het opbergen van gereedschap en wel zo dat elk gaatje gevuld wordt met een stuk gereedschap. Er kan werkelijk niets meer bij.

De inventaris van de kist bevat, naast de 'gewone' hamer, handboor, zaag en winkelhaak, 25 verschillende houten schaven, zoals daar zijn de reischaaaf, de kozijnsponningschaaaf, de boorschaaaf, de bossingschaaaf, de ploegschaaaf, de veerploegschaaaf, de trapschaaaf, de holle en de bolle schaaaf, de raamsponningschaaaf, de raamprofielschaaaf, de hulpschaaaf, de profielschaaaf, de blokschaaaf en de stokschaaaf.

Soms zijn er twee ogenschijnlijk dezelfde schaven, maar dan zijn de beitels weer verschillend van breedte. Het komt er op neer dat de timmerman voor elk klusje een passende schaaaf had.

Waarom zit al dat gerei nou in die kist, de timmerman had toch zijn eigen werkplaats waar de klanten hun bestellingen kwamen doen? Dat klopt en in die werkplaats was de variëteit aan gereedschap nog veel groter. Maar de timmerman moest ook wel eens op pad voor zijn brood. Bijvoorbeeld om reparaties aan huis en huisraad van de klant uit te voeren. De timmerkist met inhoud werd dan met vereende krachten op een kar gezet en op de plek van de klus naar binnen gedragen. Op boerderijen waar de hulp van de timmerman ingeroepen werd, was vaak voldoende eigen timmergereedschap voorhanden. Toch nam de timmerman zijn kist mee want hij was gehecht aan en trots op zijn eigen spul. Daarom droegen veel houten gereedschappen de initialen van de baas (ook die in onze kist, namelijk de letters HG) en met hier en daar een kroontje of een jaartal. De inhoud van de kist stond borg voor het kunnen uitvoeren van elke klus die nodig was.

De oude timmerman was veelzijdig, hij werkte mee bij het uitzetten van de bouw of het oprichten van gebinten. Hij maakte kozijnen, deuren, ramen, windveren en wat er maar nodig was bij de bouw van een huis. Maar hij timmerde ook het bed en de tafel en de stoelen en de hele rest van het meubilair voor zover de bewoners dat zelf niet konden.

Tot en met de fraai versierde houten stoven voor kouwelijke vrouwenvoetjes. De timmerman tenslotte, nam de dode de maat voordat hij de doods-kist in elkaar zette.

Niet zelden was de timmerman tevens schrijnwerker en houtdraaier. En bekwaam in het versieren van houtwerk. Daarvan getuigen de messen, gutsen en kleine losse beitels. Want als er een mooie kast of tuugkist besteld was moesten er natuurlijk wel sierlijke initialen van de eigenaar op aangebracht worden en een jaartal. En als het kon ook nog een vrome spreuk zodat het bezoek een goede indruk kreeg van de bijbelvastheid van de eigenaar. Was de timmerman naast man ook nog eens vader en had hij het niet te druk, dan wilde hij in een goeie bui wel eens speelgoed maken voor zijn kinderen.

Behalve de inhoud van de kist heeft de collectie van het VDI 'losse' timmergereedschappen. Dat wil zeggen: niet afkomstig van een en dezelfde timmerwerkplaats. Zo hebben we een paar houten schaven; de mooiste daarvan is versierd met houtsnijwerk in de vorm van bloemslingers en krullen en het sierlijk aangegeven jaartal 1734. Wellicht gemaakt in een romantische bui (jaar van huwelijk?) maar gebruikt voor praktische doeleinden. En beitels voor de met de voet aangedreven draaibank.

Vaak ging het beroep van timmerman over van vader op (oudste) zoon. Het gereedschap was zo solide dat het generaties meeging, hooguit werden er wat nieuwigheden toegevoegd die de wantrouwende vader geweerd had als zijnde te nieuwerwets. Sommige stukken werden echte erfstukken totdat ze in de collectie van het VDI belandden.

Spijkers werden niet veel gebruikt. De timmerman gebruikte liever allerlei houtverbindingen en lijm. De houten pen-gat verbinding werd veel toegepast, vooral als het werk groot en stevig moest worden. In oude gebinten en in oud meubilair zijn ze nog vaak te zien. Toch hebben we een tiental oude spijkers in de gereedschappkasten in het depot. Dat zijn echte joekels: ongeveer 10 cm lang en bovenin 1 cm breed. Naar onder toe lopen ze uit in een punt. De spijkers zijn vierkant en gemaakt van gesmeed ijzer.

Het gereedschap van het VDI dateert uit een tijd die nog geen elektriciteit kende. De enige energiebron die het gereedschap in beweging kon brengen was mankracht. Mensen van nu zouden zeggen: wat tijdrovend, al dat zaag- en schuurwerk met de hand, dat schiet niet op. Hoefde ook niet, tenminste niet volgens de maatstaven die we nu hanteren en ons gevleugelde gezegde dat tijd geld is. Het levensritme van onze voorouders lag trouwens ook aanmerkelijk lager dan dat van ons. En net als het gereedschap ging het eindproduct generaties lang mee. In elk historisch museum zie je wel stukken timmerwerk die al honderden jaren oud zijn. De ouderwetse timmerman maakte zijn werk niet voor de eeuwigheid maar hij kwam daar wel een heel eind mee.

DE TWICKELER HOUTZAAGMOLEN

J. W. Hakstegen

Geschiedenis

Op 20 maart 1999 bestond de 'Stichting Beheer Houtzaagmolen Twickel' tien jaar. In de lokale periodieken is daar enige aandacht aan besteed. Wellicht is het interessant om ook in 't Inschrien eens wat meer over deze molen te vertellen.

We gaan daarvoor 250 jaar terug in de geschiedenis, de tijd dat graaf Unico Willem van Wassenaer Obdam het kasteel Twickel bewoonde. Voor de werkzaamheden aan zijn uitgebreide bezittingen – boerderijen, bruggen, molens en het kasteel zelf – was veel hout nodig. En aangezien Twente in die tijd nog arm aan bos was, moest al dit hout worden geïmporteerd. Ook begon Unico Willem omstreeks 1760 met de aanplant van bossen op zijn gebied. Het geïmporteerde hout kwam uit Scandinavië en de Oostzeelanden en het werd veelal in Zaandam verwerkt. Daar waren ook veel houtzaagmolens.

Uit de vele rekeningen van schippers die in het Huisarchief van Twickel te vinden zijn, weten we, dat het benodigde hout over de toenmalige Zuiderzee en vervolgens over de IJssel, Vecht en Regge naar Enter werd verscheept. Vandaar moest het vervoer met boerenwagens naar de plaats van bestemming worden vervolgd. Om deze reden en ook om het vervoer van produkten uit Twente westwaarts te vergemakkelijken, liet de zoon en opvolger van Unico Willem, graaf Carel George, tussen 1771 en 1775 de Twickelervaart graven. Aan het einde van de vaart kwam een haventje met een schippersherberg, tegenwoordig Carelshaven. En achter dit haventje werd in opdracht van graaf Carel George in 1771 een houtzaagmolen gebouwd, welke nu nog als rijksmonument te bezichtigen is.

De eerste molen

Wanneer we thans het onderste deel van deze historische molen bekijken en vergelijken met de aquarel die rentmeester Bitter omstreeks 1860 van de molen maakte, krijgen we een aardig beeld hoe deze er moet hebben uitgezien. Het was een achtkantige windmolen. Ook het binnenwerk was vrijwel geheel van hout vervaardigd. De zaagramen konden natuurlijk alleen in beweging worden gebracht als er voldoende wind was.

De eerste molenbazen

Als eerste molenbaas werd aangesteld Johannes Jansz. Prins, op een jaarsalaris van f 550,- plus 1% van het verkochte hout. Dit moet voor die tijd een vorstelijk salaris zijn geweest. Dat graaf Carel George moderne inzichten had, blijkt wel uit het feit dat

in de aanstellingsakte van Prins een soort levensverzekering voor zijn echtgenote werd opgenomen.

Na enige jaren wordt het werk van Prins zo veelomvattend, dat Carel George besluit hem te laten verhuizen naar Zwolle. Daar begint hij een soort in- en verkoopkantoor voor hout. Regelmatig komt hij als oppertoezichthouder naar de molen terug, waar de Oldenzaalse advocaat Mr. G.S. Palthe met de boekhouding was belast.

J. ten Zeldam, die reeds vanaf 1753 meester-timmermansbaas op Twickel was, wordt in 1797 als opvolger van Prins tot molenbaas benoemd. Hij was de eerste van drie geslachten Ten Zeldam, die tot 1871 het werk op de molen hebben geleid. Als in 1825 de tweede Ten Zeldam, Carel Jacob het roer overneemt, komt er een belangrijke verandering in het beleid. Hij gaat namelijk vanaf dat moment de molen van Twickel pachten voor de prijs van f 700,- per jaar. Daar het financieel beheer dan dus niet meer voor Twickel is, vinden we in het Huisarchief over de jaren daarna dan ook weinig gegevens meer terug. De derde Ten Zeldam verkoopt in 1871 zijn gereedschappen en werktuigen aan Johan Caspar Gurck. Tijdens het beheer van Gurck zal er een belangrijke verandering plaats vinden.

Van wind naar stoom

Ruim honderd jaar heeft de oude molen op windkracht gewerkt. In 1881 wordt overgeschakeld op stoom. Tegen de molen aan wordt een aparte ruimte gebouwd waar de stoommachine in komt. Deze levert een aandrijvingskracht van 12 à 14 p.k. Een hele verbetering, omdat men niet meer van wind afhankelijk was. Maar tegelijkertijd een enorm verlies wanneer we het bezien in het licht van het tegenwoordige monumentale behoud. De bovenbouw met wieken werd toen namelijk afgebroken. "Helaas!", zeggen we nu.

In 1911 gaat Twickel de molen weer zelf beheren. Ook in 1922 komt er een belangrijke verandering. Dan wordt namelijk de stoomkracht vervangen door elektriciteit. Weer een voor die tijd enorme vooruitgang.

De huidige situatie

Tot 1975 is de oude molen in bedrijf geweest. In dat jaar kwam achter de molen een geheel nieuw en modern zaagbedrijf gereed. Er gingen stemmen op om de oude molen maar af te breken, daar deze immers geen dienst meer deed. Toen werden enkele vrijwilligers actief! Hun enthousiasme en werklust hebben ertoe geleid, dat de 'Stichting Beheer Houtzaagmolen Twickel' in het leven werd geroepen en dat het molengebouw met interieur kon worden gerestaureerd. Een aantal van die vrijwilligers is nu nog bijna dagelijks in de molen te vinden. Zij hebben ervoor gezorgd dat de zaagramen weer zagen en dat alles weer zoveel mogelijk werkt zoals het vroeger is geweest. Hun grote wens is, dat zij de zaagramen ook weer op stoom kunnen laten zagen. Daar wordt nog steeds aan gewerkt.

Aquarel door W.J. Bitter, ca. 1880

De molen, die vooral in het zomerseizoen vele toeristen trekt, is te bezichtigen elke dinsdagmiddag van 13.30 – 16.00 uur en elke zaterdagochtend van 10.30 – 12.30 uur. De vrijwilligers geven dan uitleg.

Mocht u meer informatie wensen, dan kunt u terecht bij het Stichtingsbestuur:

Voorz. J.W. Hakstegen, tel. 3761964

Secr./penn. P.W.H. Willems, tel. 3762103.

Bij de molen is een boekje met meer uitgebreide informatie te koop voor f 3,-.

DE TWENTSCHE TABAKSHANDEL MAATSCHAPPIJ

*Ansichtkaart, zonder vermelding van uitgever, niet gelopen, ca 1910
(Uit de verzameling van Joop Sybrandi)*

Van de Twentse Tabakshandel te Almelo is al sprake in 1866. De zaak is op verschillende locaties gevestigd geweest, onder andere aan de Sluiskade (lossen en laden?) en in de Grotestraat en ging van vader op zoon.

De tabak werd aangevoerd in Amsterdam en Rotterdam en per schip of trein landinwaarts gebracht. Met grote boerenwagens (vaak gemend door boeren die daarmee een centje bijverdienden) liet Ten Bruggencate de grondstoffen voor zijn handel ophalen.

Op de kaart staat zo'n wagen afgebeeld, omspannen door een groot dekzeil met daarop: Twentse Tabakshandel Maatschappij, Machinale Tabakskerverij, Almelo/Hengelo, G. ten Bruggencate te Almelo.

Het was een bloeiend bedrijf. In 1894 werd een gas- en petroleummotor van 4 PK met een geluiddemper, en een tabaksdroogtrommel aangeschaft.

Het jaar daarop kwam er een tweede gasmotor. In 1930 opende Ten Bruggencate een filiaal in de stad Groningen, dat echter maar kort heeft bestaan.

In 1964 werd de Twentse Tabakshandel opgedoekt. De heer Ten Bruggencate woonde al sinds 1957 in het wat chiquere Zeist.

J.S.

GERARDUS VAN DEN BOSCH, NOTARIS TE TUBBERGEN 1863 - 1915

J.H. Wigger

Inleiding

Aanleiding voor het onderhavige artikel is de identificatie van de heer op de hierbij afgedrukte foto. Ten behoeve van mijn artikelen over het huis Veldwijk¹, en de windkoren- en pelmolen "In 't Veld" te Tubbergen² kreeg ik van twee verschillende zijden, behalve wat archivalia, ook een aantal familie-foto's uit de nalatenschap van mevrouw Louise F.C.M. Eenhuis (1909 - 1984) te zien. Genoemde mevrouw was de laatste eigenaresse van het zgn. Veermolen-complex te Geesteren (O), waarvan de geschiedenis teruggaat tot het jaar 1236³. Behalve foto's van leden van de familie Eenhuis was er ook een foto waarvan de daarop afgebeelde heer tot dusverre niet geïdentificeerd was. Deze foto sprong er direct uit: een enigszins rijzige, wat nors kijkende heer op leeftijd, staande op een smal tuin- of bospaadje. Aan de hand van één gegeven op de foto kon deze persoon alsnog geïdentificeerd worden. Tijdens het daaropvolgende onderzoek naar de levensloop van deze heer zijn zoveel interessante gegevens boven water gekomen, dat het artikel omvangrijker is geworden dan verwacht werd. Eerst zal de identificatie van de foto besproken worden, daarna de levensloop van deze heer.

De foto

De - uiteraard in zwart-wit uitgevoerde - foto exclusief het witte randje, heeft de afmetingen van een briefkaart, te weten 10,3 x 14,3 cm, opgeplakt op een passepartout van 17 x 22,8 cm. De maker ervan is de Almelose fotograaf D.J. Boom. Uit de tekst onderaan op het witte randje blijkt dat de foto van 1913 is. Met potlood of inkt (die verbleekt is) was namelijk daarop geschreven '1863 5 juni 1913'. Op de achterkant waren met potlood diverse gegevens genoteerd: '6/9 Kalker Amsterdam. 3 2 1 2 8. 1 Wandteller 6 Dec. H. In Unterschrift 1863 - 5 juni - 1913. 35 cm'. Zonder twijfel zijn deze gegevens de aanwijzingen voor de (in Amsterdam wonende Duitse ?) lijstmaker, voor het inlijsten van de foto⁴. De tekst onderaan op het witte randje van de foto deed in eerste instantie vermoeden dat deze foto ter gelegenheid van de 50-ste verjaardag van de erop afgebeelde heer vervaardigd werd. Doch uit genealogisch onderzoek bij de familie Eenhuis en bij de aan deze familie geparenteerde personen, bleek niets van 5 juni 1863 als de geboortedatum. De informatie in eindnoot 48 van het reeds genoemde Veldwijk-artikel bleek de sleutel te zijn tot de oplossing. De datum van 5 juni 1863 slaat namelijk op de dag waarop Gerardus van den Bosch, kandidaat-notaris te Udenhout, bij Koninklijk Besluit tot notaris ter standplaats Tubbergen werd benoemd⁵. Vergelijking van het handschrift onderaan op de foto met het handschrift van de genoemde Van den Bosch in de notariële stukken bleek, dat

Gerardus van den Bosch (1829-1917) bij zijn 50-jarig ambtsjubileum in 1913 (foto in particulier bezit)

niemand anders dan hijzelf dat had geschreven. Aangezien hij pas in 1915 zijn notarispraktijk aan zijn ambtsopvolger heeft overgedaan, heeft Gerardus (roepnaam Gerrit) van den Bosch dus in 1913 zijn vijftigjarig ambtsjubileum als notaris te Tubbergen gevierd waarbij de foto vermoedelijk is gemaakt. Op zich is het niet zo ongebruikelijk, om ter gelegenheid van een of ander jubileum een foto te laten maken, maar de situatie waarin Van den Bosch gefotografeerd werd, is ongebruikelijk. De foto toont hem op een tuinpad of bospaadje, wellicht in het nog bestaande bosperceel achter het huis Veldwijk te Tubbergen. Hier heeft Van den Bosch van 1886 tot en met 1915 gewoond en zijn notarispraktijk gehad. Gebruikelijker is namelijk een foto 'van top tot teen' in het atelier van de fotograaf.

Vergelijking van de foto van Gerrit van den Bosch met de foto waarop zijn ruim 15 jaar jongere broer Josephus Jacobus van den Bosch (1844 -1922) in 1907 tezamen met de hele gemeenteraad van Tubbergen afgebeeld staat, maakte duidelijk dat de beide personen broers van elkaar zijn. Dat geldt ook voor de foto van zijn heerbroer, Ludovicus van den Bosch (1833-1907), pastoor te Denekamp.

Jeugd in Noord-Brabant

Gerrit van den Bosch aanschouwde het levenslicht op zondag 1 november 1829 in het Noord-Brabantse dorp Udenhout. Hij was het tweede kind uit het negen kinderen tellende gezin van Andries Jan van den Bosch en Johanna Cornelia Peter Kivits⁶. Zowel vader Andries Jan als grootvader Joan Andries van den Bosch waren notaris te Udenhout⁷. Na zijn lagere schooltijd werd Gerrit in 1841 onder het inschrijvingsnummer 749 als student ingeschreven bij het Klein Seminarie Beekvliet te St. Michelsgestel. Doch een mogelijke priesterroeping bleef uit. Hij verliet dan ook het seminarie om voor notaris te gaan studeren. Hij trad daarmee in de voetsporen van zijn vader en grootvader. In november 1853 slaagde hij voor het staatexamen notariaat⁸.

Sinds 12 augustus 1853 woonde hij in Buurmalsen en via Boxmeer kwam hij op 1 augustus 1854 weer in zijn geboorteplaats terug. Vervolgens was hij ruim negen jaar lang als kandidaat-notaris te Udenhout werkzaam. De eerste zeven jaar bij zijn vader Andries Jan en de laatste twee en een half jaar bij diens ambtsopvolger A.J. van den Heuvel⁹. Waarom Gerrit in 1861 niet als ambtsopvolger van zijn vader benoemd werd, lag misschien aan het feit dat men wilde voorkomen dat Gerardus zich als derde generatie Van den Bosch in dezelfde standplaats als zijn vader en grootvader zou vestigen. Door het vertrek van de Tubbergse notaris L.C.H. van Rhijn naar Raalte in de lente van 1863 kwam het Tubbergse notariaatsambt te vaceren. Na een selectieprocedure werd Gerrit bij Koninklijk Besluit van 5 juni 1863 nr. 47 tot notaris ter standplaats Tubbergen benoemd. Een van de redenen waarom Gerrit naar deze vacante plaats gesolliciteerd had, zou kunnen zijn dat hij dichter bij zijn heerbroer Ludovicus van den Bosch wilde zijn, die sinds 1862 als kapelaan te Ootmarsum werkte¹⁰.

Van Udenhout naar Tubbergen

Naar aanleiding van de benoeming verhuisde de intussen 33-jarige Gerrit van het Noord-Brabantse Udenhout naar Tubbergen, alwaar hij zich op 22 juni als inwoner liet inschrijven. Hij kwam eerst alleen naar Tubbergen, waar hij zijn intrek nam in het huis aan de Grotestraat, dat door zijn ambtsvoorganger Van Rhijn was bewoond¹¹. Toen hij zich voldoende in zijn nieuwe standplaats en woonomgeving had geïnstalleerd, legde Gerrit op 2 juli daaropvolgend de (op grond van artikel 18 van de Wet op het Notaris-ambt van 1842) vereiste eed af ten overstaan van de president-rechter van het arrondissementsrechtbank te Almelo¹². Twee dagen na de beëdiging nam Gerrit van de Ootmarsumse notaris J.A.H. ten Pol de notariële protocollen van zijn ambtsvoorganger Van Rhijn over¹³ en op 7 juli liet hij zijn eerste notariële akte passeren. Niet lang daarna kwam zijn zuster Maria Francisca vanuit Udenhout bij hem inwonen¹⁴. Doch dat was slechts tijdelijk, want ze huwde in 1866 met de Ootmarsumse grutter en bleker Johannes Hermannus Eenhuis. Ze zou de enige zijn uit het ouderlijke gezin die in het huwelijksbootje stapte en daarvan zouden haar kinderen de vruchten plukken. Zoals tussen 1900 en 1922 zou blijken, vielen hierdoor de nalatenschappen van al haar ongehuwde broers en zusters via de langstlevenden onder hen op den duur aan haar kinderen toe¹⁵.

Zijn andere zuster Antonetta Catharina en zijn 15 jaar jongere broer Josephus Jacobus¹⁶ (roepnaam Sjef) kwamen ook al gauw van Udenhout naar Tubbergen. Waarom ze naar hun broer Gerardus gingen is voornamelijk niet achterhaald. Hun moeder Maria Couwenberg leefde toen nog. Wellicht zagen ze in hun geboorteplaats Udenhout niet veel toekomst meer en de zusters Antonetta Catharina en Maria Francisca zullen wellicht meegekomen zijn ten behoeve van de huishouding en verzorging van hun broers Gerrit en Sjef¹⁷. Sjef had namelijk eind mei 1864 zijn studie op het seminarie afgebroken om als kantoorbediende c.q. notarisklerk bij zijn broer Gerrit te gaan werken, zodat zijn overkomst naar Tubbergen dan ook te verklaren is. Niet veel later, in 1867, werd hun heerbroer Ludovicus, die achtereenvolgens kapelaan was in Ootmarsum en Utrecht, tot pastoor van Denekamp benoemd. Hierdoor kwam meer dan de helft van het Noord-Brabantse gezin van Gerardus in Twente te wonen.

Geen rol van betekenis in het openbare leven?

Voor zover bekend bleek Gerrit, buiten zijn werkzaamheden om, zich min of meer afzijdig te hebben gehouden van het openbare leven in zijn standplaats. Op één uitzondering na: van december 1868 tot en met september 1870 was Gerrit namelijk tweede luitenant van de derde compagnie van het vijfde bataillon van de Rustende Schutterij¹⁸. Doordat hij van enige militaire ervaring gespeend was - hij was namelijk nooit in militaire dienst geweest - had hij in augustus 1870 om eervol ontslag gevraagd, hetgeen hem verleend werd¹⁹. Dat was voor zover is na te gaan de enige

openbare nevenfunctie van Gerrit. Zijn broer Sjef stond daarentegen volop in het openbare leven, als zetter der directe belastingen²⁰, gemeenteraadslid en wethouder van Tubbergen²¹. Daarnaast bleek Sjef in het notariskantoor de grote spil te zijn, waarbij de rol van zijn broer Gerrit verbleekte, wat in diens laatste ambtsjaren zeer duidelijk zou blijken. Met een link naar zijn roepnaam werd Sjef in de volksmond al gauw 'de Chef' genoemd.

Het kantoor/woonhuis aan de Grotestraat werd in 1886 verruild voor het huis Veldwijk, dat aan de rand van het dorp, langs de weg van Tubbergen naar Reutum lag. Dat huis kwam door het overlijden van jkvr. Christina M.Th.H. von Bönninghausen in 1886 leeg te staan, waarna haar neef Julius Egon von Heyden het voor de duur van drie jaar tegen 203 gulden per jaar aan Gerrit verhuurde²². De driejarige huurtermijn werd echter niet gehaald, want Von Heyden liet het huis al in 1887 veilen. Niet Gerrit, maar zijn broer Sjef werd de koper van het huis met de daarbij behorende korenmolen "In 't Veld" voor de somma van 5731 gulden²³. Zodoende kon Gerrit met zijn broer Sjef en zuster Antonetta Catharina op het huis Veldwijk blijven wonen.

Overtreding van het tapverbod en belediging van een politieambtenaar in functie

Eens stoorde Gerrit zich niet aan het gebruikelijke tapverbod tijdens openbare veilingen en verpachtingen; tijdens een door hem geleide veiling van de roerende goederen uit de nalatenschap van Hermannus Stam in diens sterfhuis te Albergen op 3 juli 1889, werd in strijd met artikel 17 lid 2 van de Drankwet jenever geschonken. De rijksveldwachter G. Ligtenberg, die tijdens de veiling het sterfhuis betrad, constateerde zulks en trachtte de notaris en de aanwezigen aan het tapverbod te herinneren. Het werd gauw rumoerig en Gerrit riep de veldwachter toe: *"... gij zult je bek houden, anders stoor je mij met de verkoop ..."*. Hierop reageerde de veldwachter met het verzoek, of hij de notaris na de veiling kon spreken. Gerrit zei hem 's avonds bij hem thuis te komen. Intussen werd steeds rumoeriger en de veldwachter zou door de veilinggasten en de notaris onbehoorlijk bejegend zijn²⁴. 's Avonds omstreeks half negen kwam de boze veldwachter Ligtenberg op het huis Veldwijk. Sjef, die in de tuin was, kwam hem tegemoet. Gerrit was binnen aan het souperen. Pas toen Ligtenberg enigszins bedaard was, werd Gerrit naar buiten geroepen. Daar spraken ze over de kwestie van die ochtend; volgens de veldwachter zou Gerrit op dreigende wijze naar hem toegekomen zijn en hem beledigend hebben toegeroepen: *'...Je bent een liederlijke kerel, gij hebt je liederlijk gedragen; je had .. met de vuisten moeten hebben, bliksemsche kerel...'* Daarbij zou Gerrit de veldwachter een gevoelige stoot toegebracht hebben. Gerrit's visie in deze was dat hij de veldwachter slechts had gevraagd of hij nog meer te zeggen had dan over de kwestie en ook om hem in het vervolg als notaris te bejegenen. De veldwachter had de volgende dag van zowel de overtreding van het tapverbod, als van de beledigingen, waaronder naast de reeds hierboven aangehaalde woorden, ook de uitlating *'... je bent een verrekte kerel ...'*,

een proces verbaal opgemaakt en naar het Openbaar Ministerie te Almelo gestuurd. De Officier van Justitie besloot Gerrit te dagvaarden naar aanleiding van dat proces verbaal en van dat van Ligtenberg's superieur, de wachtmeester der brigade van de marechaussee te Almelo, R. Harencarspel, op 19 juli 1889 opgemaakt. Op 1 oktober 1889 vond de openbare terechtzitting plaats op de Almeloze arrondissementsrechtbank. Gerrit nam tien getuigen à décharge alsmede zijn broer Sjef mee. Deze getuigen spraken namelijk tegen dat Gerrit tegen de veldwachter gezegd zou hebben: *'...Gij zult je bek houden, je bent een verrekte kerel ...'*, zoals de veldwachter in zijn proces verbaal noteerde. Sjef verklaarde de overtreding van het tapverbod door te zeggen, dat hij zelf om jenever verzocht had waarmee hij zijn schorre keel wou smeren, hij was namelijk bij deze veiling de afslager en daarbij had hij veel moeten roepen. De Officier van Justitie eiste 100 gulden boete subsidiair 10 dagen hechtenis. De Almeloze rechtbank veroordeelde Gerrit een week later op 8 juli 1889 echter tot een boete van 200 gulden subsidiair 20 dagen hechtenis, met de motivering dat de gebezigde uitlatingen tegen de veldwachter *'.. van dien aard waren dat zij in de mond van iemand van beklagde's maatschappelijke betrekking onder geen omstandigheden – welke ook – behoren te worden aangetroffen...'* Tegen dit zware vonnis een

*Het huis Veldwijk, het woonhuis van de familie Van den Bosch sinds 1886
(foto in bezit van J.G. Oude Vrielink)*

verdubbeling van de eis van de OvJ ging Gerrit in hoger beroep bij het gerechtshof van Arnhem. Bij vonnis van 26 november 1889 van het gerechtshof werd de straf verminderd tot een boete van 100 gulden subsidiair 14 dagen hechtenis²⁵. De overtreding van het tapverbod alsmede de belediging van een politieambtenaar in 1889 vallen echter in het niet bij de overtredingen en fouten, die later aan het licht kwamen, waarover later meer.

De Denekampse kwestie

Het overlijden van de Denekampse pastoor Ludovicus van den Bosch, begin 1907, was de aanleiding tot de Denekampse kwestie, waarbij de gebroeders Gerrit en Sjef van den Bosch in conflict kwamen met het R.K. kerkbestuur van Denekamp, de Twentse geestelijkheid en de aartsbisschop van Utrecht. Deze kwestie zou in totaal ruim zeven en een half jaar duren²⁶.

Op 5 januari 1907 stierf pastoor Van den Bosch na een pastoraat van ruim 39 jaar te Denekamp. Direct na de begrafenis lieten Gerrit en Sjef de verhuiswagen bij de pastorie komen en haalden alles weg, waaronder ook de brandkast. Daarin lagen naast privé-gelden, ook de opbrengsten uit de collectes ten behoeve van de verbouwing van de kerk, alsmede de kerkelijke archivalia. Op de kerkelijke boeken en gelden hadden de gebroeders natuurlijk geen recht, doch Sjef, die gemachtigde was van de overige erfgenamen - zijn broers en zusters - verzette zich hevig om deze terug te geven. Hij was namelijk boos dat niet hij, maar de pastoor van Oude Pekela H.J. Vinke (die een tijdje kapelaan te Denekamp was) tot executeur-testamentair was benoemd, waardoor hij het daaraan verbonden salaris van 2000 gulden misliep. Omdat pastoor Van den Bosch zijn privé-financiën niet strict gescheiden had gehouden van de kerkelijke financiën, was het onduidelijk welk deel tot de privé-financiën van de pastoor behoorde. Voorts bleek dat heerbroer de ouderlijke nalatenschap ruim 40 jaar voor en namens de broers en zusters ter belegging in beheer had gehad. Ook die werd in de brandkast aangetroffen. Door de codicillaire beschikkingen van heerbroer waren de gebroeders erg boos. Hij had namelijk alles aan de kerk en armen vermaakt en hen slechts enige meubels en wat kleine dingen had nagelaten²⁷. Dit ondanks hun onderlinge afspraak dat zowel de ouderlijke als hun eigen nalatenschappen onder de familie Van den Bosch zouden blijven, waarna deze op de neven en nicht Eenhuis zouden vererven²⁸. De handelwijze van de gebroeders Gerrit en Sjef was een 'evenement' voor de streek. Ook de protestanten spraken er schande van, aldus de Almelose deken²⁹. De aartsbisschop zou ervoor in Denekamp zijn geweest en de geestelijkheid had getracht op allerlei wijzen Sjef tot afgifte van de kerkelijke goederen en gelden te bewegen, doch tevergeefs.

Een door pastoor Van den Bosch gekocht huis tegenover de kerk van Denekamp ten behoeve van zijn oude huishoudster Anna Wennekes, werd door de gebroeders Van den Bosch met de stukken van het kadaster in de hand onder afkeurende gejoel van de

toegestroomde menigte, in bezit genomen en gesloten. Dat huis stond overigens wel op naam van pastoor Van den Bosch, doch het was algemeen bekend dat de pastoor dat huis op naam van de kerk had willen laten zetten, doch 'overdreven zuinigheid' - de kosten die daarmee gemoeid zouden zijn - had hem belet dat te doen. Een in de boedel van de pastoor gevonden eigenhandig geschreven testament bleek van generlei waarde te zijn, aangezien deze op gewoon - dus niet gezegeld - papier was geschreven. De pastoor van Tubbergen³⁰ werd verzocht in deze te bemiddelen en dat had correspondentie met de aartsbisschop tot gevolg, waarin hij verslag deed van zijn preciaire bemiddelingswerk. Er werd jaren over en weer onderhandeld over de voorwaarden voor de afgifte van de kerkelijke stukken en gelden, alsook over de juridische aanspraken daarop. Dat de gebroeders als gevolg van deze kwestie door de R.K. Kerk geëxcommuniceerd zouden zijn, zoals de echtgenoot van een oomzegster van hen in 1910 beweerd had (*hierover later meer J.H.W.*), kan niet worden aangetoond. Wellicht werd hierop wel zeer voorzichtig gezinspeeld, maar zover is het blijkbaar niet gekomen. De gebroeders Van den Bosch wilden eerst in hun gelijk gesteld worden alvorens men met hen tot zaken zou kunnen komen om de kwestie af te handelen. Keer op keer zeiden ze tegen wie dan ook: *'Als we maar terugkrijgen wat ons toekomt, zijn we tevreden'*. Voor

Gerrit was ook van groot belang dat hij van zijn blaam gezuiverd werd. Aangezien hij zich van geen kwaad bewust was voelde Gerrit zich zwaar gegriefd door de 'laster en smaad' van de geestelijkheid. Sjef verbond een aantal voorwaarden aan de oplossing van de kwestie, maar enkele ervan lagen moeilijk bij diverse partijen, waaronder het kerkbestuur en de pastoor van Denekamp. Mede door de gevorderde leeftijd en de kwakkelende gezondheid van de gebroeders Van den Bosch - Gerrit had last van een verwarloosde blindedarmonsteking en Sjef leed aan suikerziekte³¹ - werd de Denekampse kwestie in 1914 alsnog opgepakt en met voortvarendheid doch niet zonder moeite afgewikkeld. Met de ondertekening van een verklaring en de afgifte van de obligaties op 31 juli 1914 kwam een einde aan de langslpende kwestie.

Perikelen op het Tubbergse notariaat

Sinds de instelling van de Kamer van Toezicht op de notarissen en candidaat-notarissen in 1906 werd Gerrit enkele keren opgeroepen voor de Kamer te verschijnen naar aanleiding van klachten die tegen hem waren ingediend. Hieruit bleek dat met het stijgen van Gerrit's leeftijd de toestand op het Tubbergse notariskantoor steeds onhoudbaar werd, totdat de bom uiteindelijk in 1915 barstte. Er waren reeds diverse klachten tegen Gerrit bij de Officier van Justitie te Almelo ingediend, doch deze ondernam geen actie en liet tevens na de indieners ervan - o.a. de burgemeester van Tubbergen, L.P.G. ten Holder en de kantonrechter H.J. Ladenius - mee te delen dat niet hij maar de Kamer van Toezicht hiervoor de aangewezen instantie was. Ook verzuimde hij de klachten door te sturen naar deze Kamer.

De eerste keer was in 1907, naar aanleiding van de klacht van de Almelose colleganotariss J.H. Wildervanck de Blecourt. Gerrit zou bij de boedelscheiding van een nalatenschap een in Noord-Amerika wonende erfgenaam bewust hebben overgeslagen, terwijl hij wel voor een valse volmacht van die Amerikaanse erfgenaam had gezorgd. Er was sprake van slordigheid, óf van misleiding of van beide. Zowel Wildervanck de Blecourt en Gerrit werden opgeroepen om op 13 juli 1907 voor de Kamer te verschijnen. Na het aanhoren van de door Wildervanck de Blecourt ingediende klacht gaf Gerrit bij het daaropvolgende verhoor telkens ontwijkende antwoorden op de vragen van de Kamer. De Kamer gaf hem krachtens artikel 50c van de Wet op het Notarisambt een waarschuwing³².

In 1909 was het weer zover. Er kwamen toen twee mannen bij het kantoor van de Bewaarder van het Kadaster en de Hypotheken te Almelo navraag doen naar een hypotheek die één van hen reeds lange tijd had afgelost en waarvoor hij de voor het royement benodigde kosten had betaald aan notaris Van den Bosch. De bewaarder had hen ontvankelijk meegedeeld dat de desbetreffende hypotheek niet doorgehaald was en gaf hen het advies zich bij Van den Bosch te vervoegen en hem te verzoeken alsnog voor het royement van de reeds afgeloste hypotheek zorg te dragen. Indien hij dat niet binnen enkele dagen had gedaan, dan zouden ze een klacht indienen bij de Officier van Justitie. Korte tijd later kon het royement via een Brabantse notaris geregeld worden! De crediteur van deze hypotheek bleek Sjef te zijn, die blijkbaar belang had bij het niet royeren van de afgeloste hypotheek. Naar aanleiding van deze kwestie klom de Inspecteur der Registratie en Domeinen te Almelo, F.O. Gorter, op 16 december 1909 in de pen en schreef een klacht aan de Kamer van Toezicht. Een onderzoek werd daarop ingesteld en op 26 februari 1910 werd besloten Gerrit op te roepen voor een ondervraging op 12 maart daaropvolgend.

Tijdens die ondervraging gaf Gerrit voortdurend verwarde en ontwijkende antwoorden en trachtte hij het niet doen royeren van de hypotheek te vergoelijken. De Kamer gaf hem weer een waarschuwing krachtens art. 50c van de Wet op het Notarisambt en hield hem voor dat hij zijn plicht als notaris behoorlijk moest vervullen en zorg

moest dragen dat klachten als de onderhavige de Kamer niet weer zouden bereiken³³. Door de ziekte en de hoge leeftijd van Gerrit en Sjeff werd toen de oud-schoolmeester H. Borggreve aangetrokken om de werkzaamheden in de intussen steeds meer verlopende notarispraktijk in goede banen te leiden, maar ook deze schoolmeester kon het tij niet geheel keren. Want voor de Almeloze kantonrechter H.J. Ladenius was in 1914 de maat echt vol; uit hoofde van zijn ambt was hij meer dan eens betrokken bij de ambtelijke werkzaamheden van Gerrit. Van hem kreeg Ladenius bijvoorbeeld concept-akten van boedelscheidingen waarbij minderjarige kinderen waren betrokken, die wemelden van de fouten. Deze moesten met *'heel wat geschrijf en gewrijf'* gecorrigeerd worden. Daarnaast kreeg hij klachten te horen van mensen die aan Gerrit de verschuldigde kosten voor de royementen van hypotheeken betaalden, zonder dat deze de betreffende hypotheeken bij de hypotheekbewaarder te Almelo daadwerkelijk liet doorhalen, waardoor deze mensen in de problemen kwamen. Op 27 augustus 1914 was Ladenius weer bij Gerrit op kantoor in het huis Veldwijk om een akte van scheiding en deling ten gunste van de kinderen Busscher te Vasse mede te ondertekenen. Daarbij was hij getuige van een voorval, dat erg kenmerkend was voor de onhoudbare toestand in de notarispraktijk, alsmede voor de onbekwaamheid van Gerrit³⁴. Ladenius trof Gerrit in zijn door een schoolmeester geleide kantoor als volgt aan: *'... den notaris in een stoel - een echte stoel vol - als bijzitter sturende in 't luchtruim, totaal onbewust van wat er om hem heen gebeurde'*. De indruk die hij van hem kreeg, was voor Ladenius reden om de Kamer van Toezicht te verzoeken gepaste maatregelen tegen Van den Bosch te nemen. Doch deze brief bleef - vreemd genoeg - onbeantwoord en er werden geen maatregelen genomen, wat Ladenius noopte op 26 januari 1915 een persoonlijke brief aan zijn Zwolse ambtgenoot, die lid was van de Kamer van Toezicht, te sturen³⁵. Daarin schreef hij onder andere: *'... niet wat daar nu van aan is, meen ik U als lid van de Kamer er toch eens op te moeten wijzen dat het meer dan tijd wordt dat - hoe dan ook - aan de uitoefening van de praktijk door den heer G. van den Bosch te Tubbergen een einde wordt gemaakt...'*. Tevens deelde hij zijn ambtgenoot mee, dat hij meer dan eens de Officier van Justitie te Almelo tevergeefs had gevraagd om maatregelen te nemen tegen de notaris. De OvJ zei hem toen: *'... Och, dat is zoo moeielijk met zoo'n ouden man'*³⁶.

De Kamer van Toezicht besloot naar aanleiding van deze krasse brief twee leden uit hun midden aan te wijzen om een diepgaand onderzoek in te stellen. De leden Van Tricht en Immink togen op 23 februari 1915 naar Tubbergen. Daar spraken ze behalve met notaris Van den Bosch ook met diverse personen, die allen eensluidend waren in hun - vernietigend - oordeel over de notaris.

(wordt vervolgd)

Noten.

Bijzondere dank verdienen de dames C. Röder te Amsterdam en J.M. Kock-Asselbergs te Bergen op Zoom voor inzage in de door mevrouw L.C.F.M. Eenhuis (1909-1984) aan beide dames nagelaten gedeelten van haar (familie-) foto's en archivalia.

1. J.H. Wigger, 'Veldwijk, een herenhuis te Tubbergen' in: *'t Inschrien*, 21e jrg. (1989), 50-60.
2. J.H. Wigger, 'De Tubberger Windkoren- en pelmolen "In 't Veld"' in *'t Inschrien*, 26e jrg. (1994), 34-41 en 49-59.
3. J.H. Wigger, 'De olie- en watermolen de Vermolen te Geesteren (O), 1323-1930, in *'t Inschrien*, 29e jrg. (1997), 41-52, 78-86 en 101-108.
4. Later werd hierop door mij eveneens met potlood genoteerd: *'Gerardus van den Bosch, geboren te Udenhout 1-11-1829, overleden te Udenhout 27-7-1917, notaris te Tubbergen (1863-1915), (benoemd bij K.B. van 5 juni 1863). In 1913 vierde hij dus zijn 50-jarig ambtsjubileum als notaris.*
5. Rijksarchief in Overijssel (voortaan RAO), Provinciaal Bestuur Overijssel, 1813-1920/1948, inv.nr. 14583, verbaaln. 2033 d.d. 20 juni 1863.
6. Met dank aan het Streekarchivariaat Het Kwartier van Oisterwijk, dat mij deze informatie deed toekomen.
7. F.L. Hartong, *Register der protocollen van notarissen in Nederland van plm. 1550 tot heden*, Rotterdam (1916), 532.
8. Met dank aan de heer F. van Iersel van de Stichting Heemcentrum 't Schoor te Udenhout en de Koninklijke Notariële Broederschap, die mij deze informatie deed toekomen.
9. Hartong, a.w. 532.
10. G.J. Bartelink, 'Pastoor van den Bosch van Denekamp' in *Uit Twente's verleden* (Enschede) 1973, p. 115-118.
11. Gemeentearchief Tubbergen (voortaan GA Tubbergen), Bevolkingswijkboeken A-C (1860-1870 en 01880-1890), nr. A 17 (in 1966 aangeduid met Grotestraat 40.)
12. RAO, Arrondissementsrechtbank Almelo, 1838-1939, inv.nr. 1201
13. RAO, Notarissen Overijssel, inv.nr. 4085, aktenr. 1 (d.d. 4 juli 1863).
14. Ze werd op 25 september 1863 in de bevolkingsadministratie ingeschreven.
15. Ten overstaan van notaris J. van Ham te Kaatsheuvel (gemeente Loon op Zand) in Noord-Brabant vond op 15 januari 1924 de scheiding en deling van hun nalatenschappen plaats tussen de drie overgebleven kinderen van het echtpaar Eenhuis-Van den Bosch, te weten Hermannus J.G. (1869-1939), Gerardus J.M. (1873-1947) en de onder curatele geplaatste Maria Antonia (1871-1939).
16. Hij blijkt onder de namen Josephus Lambertus van den Bosch in de bevolkingsboekhouding van de gemeente Udenhout voor te komen.
17. Wanneer dat was kon vooralsnog niet achterhaald worden, waarschijnlijk in 1866.
18. RAO, Provinciaal Bestuur Overijssel, 1813-1920/1948, inv.nr. 18609, 14779 (d.d. 24 november 1868, nr. 3465) en 14782 (d.d. 2 september 1868, nr. 3710).
19. RAO, Provinciaal Bestuur Overijssel, 1813-1920/1948, inv.nrs. 14840 (d.d. 2 september 1870, nr. 2665) en 14842 (d.d. 29 september 1870, nr. 2943) en 18609.
20. RAO, Provinciaal Bestuur Overijssel, 1813-1920/1948, inv.nrs. 18031-18032.

21. RAO, Provinciaal Bestuur Overijssel, 1813-1920/1948, inv.nrs. 9862 en 9865.
22. Wigger, 'De Tubberger Windkoren- en pelmolen In 't Veld', 53.
23. RAO, Notarissen Overijssel, inv.nr. 266, aktenrs. 1529 en 1537.
24. RAO, Provinciaal Overijsselsche en Zwolsche Courant d.d. 9 juli 1889.
25. RAO, Arrondissementsrechtbank Almelo, 1838-1939, inv.nrs. 11 d.d. 1 en 8 oktober 1889, rolnr. 248, 58 rolnr. 248 en 344 rolnr. 248.
26. Het Utrechts Archief, Archief Aartsbisdom Utrecht, inv.nrs. 916 en 1142. Geen navraag is gedaan bij de parochiebesturen van Tubbergen en Denekamp naar eventuele aanwezigheid van stukken betreffende de Denekampse kwestie.
27. Het Utrechts Archief, Archief Aartsbisdom Utrecht, inv.nr. 916, Brief P. Post, deken van Almelo aan de aartsbisschop d.d. 19 maart 1907.
28. RAO, Notarissen Overijssel, inv.nr. 2995, akte.nrs. 15-19. Op 17 januari 1898 hadden Gerrit, Sjef, Ludovicus en Antonetta Catharina van den Bosch ten overstaan van de Oldenzaalse notaris J.H. Batenburg hun testament laten opstellen.
29. Het Utrechts Archief, Archief Aartsbisdom Utrecht, inv.nr. 916. Brief P. Post, deken van Almelo aan de aartsbisschop, d.d. 19 maart 1907.
30. Gedurende de Denekampse kwestie in de periode 1907-1914 waren W.J.A. Jansen (tot 1912) en daarna G.J. Hendriks pastoors van Tubbergen: Zie: F. Smit en B. Smithuis, *Kerkelijke Geschiedenis van Tubbergen, Sint Pancratius Parochie*, (Tubbergen, 1972), p. 46-50, en J.B. Harink en A.H. Vreeswijk (red.) *1897-1997, 100 jaar Kerkgebouw St. Pancratius Tubbergen (Tubbergen) 1997*, p. 20-22.
31. Het Utrechts Archief, Archief Aartsbisdom Utrecht, inv.nr. 916. Brief G.J. Hendriks d.d. 7 juli 1914.
32. RAO, Arrondissementsrechtbank Zwolle, 1838-1939, inv.nrs. 3263 (d.d. 13 juli 1907) en 3275.
33. RAO, Arrondissementsrechtbank Zwolle, 1838-1939, inv.nr. 3263 (d.d. 12 maart 1910).
34. RAO, Notarissen Overijssel, inv.nr. 5375, aktenr. 7600 d.d. 27 augustus 1914.
35. RAO, Arrondissementsrechtbank Zwolle, 1838-1939, inv.nr. 3275 d.d. 26 januari 1915.
36. RAO, Arrondissementsrechtbank Zwolle, 1838-1939, inv.nr. 3276.

AANWINSTEN BIBLIOTHEEK VAN DEINSE INSTITUUT

Van AG tot Fortis, 175 jaar Verzekering in België

René Brion en Jean Moreau (Antwerpen, 1999)

De Schultinckhof te Losser

H.I. Scherphof-Bekker en C.S.M. Meyerink-Hannink (Losser, 1996)

Jan Bernard Schoemaker, een Twentse heelmeeester in de negentiende eeuw

Hans Leuverink e.a. [VDI] (Enschede, 1999)

Hooft vroeger – Oud Holten in foto's en verhalen

G.J. Gervedink-Nijhuis (Holten, 1999)

Jaarboek van het Centraal Bureau voor genealogie, deel 53 (Den Haag, 1999)

Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (Vol. 43 1998-99)

(Amersfoort, 1999)

Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (Vol. 43 1998-99)

Bijlage – kaarten (Amersfoort, 1999)

Bonner Jahrbücher, Band 197 (Köln, 1997)

Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden, deel 114/4

(Den Haag, 1999)

Textielhistorische bijdragen 39 (1999) (Enschede, 1999)

Bijdragen en mededelingen Gelre, deel XC (Arnhem, 1999)

Westfälische Zeitschrift, 146, Band (Paderborn, 1996)

Westfälische Zeitschrift, 149, Band (Paderborn, 1999)

Twentse Almanak voor het jaar 2000 (121e jaargang)

VDI, (Terborg, 1999)

Jahrbuch des Emsländischen Heimatbundes, Band 46

(Sögel, 1999)

We zijn net zo thuis in de buurt als u

De Rabobank is een bank met een idee. Het idee dat je samen sterk bent. De Rabobank heeft als geen ander een traditie van samenwerken en bouwen aan relaties. Het is een bank van mensen vóór mensen.

Dat merkt u al snel in het persoonlijke contact. Elke Rabobank staat midden in de samenleving. Daarom zijn we vaak betrokken bij activiteiten in het bedrijfsleven, verenigingen en scholen. We weten wat er leeft, ook als het niet om bankzaken gaat. Kortom, we zijn een bank die net zo thuis is in de buurt als u.

Rabobank

ENSINK ANTIEK

*Meubelen 18e + 19e eeuw
Inkoop -verkoop - taxatie*

*Oldenzaalsestraat 31-33
7551 KN Hengelo
Tel. 074-2428744*

ANTIQUARIAAT GALERIJ REZA

MODERNE KUNST EN
OUDE BOEKEN
BOEKENZOEKDIENST

KORTESTRAAT 2
T/O ZOUTMUSEUM
POSTBUS 9 - 7490 AA DELDEN
TEL.: 074 - 3764792
GEOPEND:
DI/WO/DO: 14-18
VR: 12-21
ZA: 10-17 UUR

boekhandel

Sinds 1868

Broekhuis

www.boekhandelbroekhuis.nl

*Algemene en
Wetenschappelijke Boeken
en Tijdschriften*

*Kantoorartikelen en
Schrijfwaren*

School- en Studietoeken

Multimedia

Broekhuis HENGELO

Enschedesestraat 19 Telefoon (074) 2910267 Fax (074) 2913892
E-mail: info@boekhandelbroekhuis.nl

Broekhuis ENSCHEDE

Marktstraat 12 Telefoon (053) 4325210 Fax (053) 4340550
E-mail: info@boekhandelbroekhuis.nl

Campus BOEKHANDEL

Drienerburgh Telefoon (053) 4892414 Fax (053) 4327229
E-mail: campus.boekhandel@tip.nl

Hilarius Broekhuis ALMELO

Koornmarkt 24 Telefoon (0546) 456717 Fax (0546) 811831
E-mail: hilariusbroekhuis@kwik-net.nl

Libris

HUIZE HÖLTERHOF

Hölterhofweg 325
7534 PT Enschede
Tel. 053 - 4611306

Huize Hölterhof, moeilijk te vinden.....
Een openbaring om te ontdekken!

Van november t/m april:
diners-koffietafels
recepties-familieeunies enz.

Van mei t/m oktober:
55-plus vakantieweken.

Vraagt folder en programma

A. Bonzet

SPECIALAAL BOEKBINDERIJ

DE OSSENBOER 44 - ENSCHEDE

tel. 053 - 4314069

**OOK UW BINDWERK
IS BIJ ONS WELKOM**

wij zijn een niet te grote
binderij waar kwaliteit
en service nog
mogelijk is

*Gespecialiseerde handboekbinderij
voor particuliere- en rijksopdrachten
Levering franco door geheel Nederland
Kleine tot grote oplagen - speciale opdrachten*